

Nazilə Əbdül qızı Abdullazadə

ADPU

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

nazile.s.m.d@mail.ru

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri oxu kitablarının, dərsliklərin yarandığı bir dövrdə dərslik müəllifləri tədris materialları seçimində çətinliklərlə qarşılaşdılar. Dərsliyə istənilən bədii nümunəni salmaq pedaqoji baxımdan dərslik tərtibi prinsiplərinə zidd idi, üstəlik klassik ədəbiyyatın hələ ana dilinə tərcümə edilməməsi də müəyyən əsərlərin tədris materialı kimi verilməsində maneə idi. Dərslik müəllifləri özləri uşaqlar üçün əsərlər yazır, şair dostlarından, ədiblərdən kiçikhəcmli uşaq əsərləri yazmağı xahiş edirdilər. Belə bir dövrdə Abdulla Şaiq, Rəşid bəy Əfəndiyev, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Fərhad Ağazadə kimi, Abbas Səhhət də uşaqlar üçün çoxlu əsərlər yazır və bu əsərlər dərsliklərin ehtiyacını ödəmiş olur. 1906-1910-cu illərdə nəşr olunmuş “Türk əlifbası”, “İlk qiraət”, “Yeni məktəb”, “İkinci il” və digər dərsliklərdə şairin əsərləri tədris materialı kimi verilir.

XX əsrin ədəbiyyat və oxu dərsliklərində, müntəxəbatlarda, dərs vəsaitlərində, yeni nəsil dərsliklərdə Abbas Səhhətin məzmun və ideyaca çoxçeşidli uşaq əsərlərinin verilməsi bu sənətkarın müəllimlik fəaliyyəti ilə bədii yaradıcılığının üzvi vəhdətinin təzahürüdür.

Açar sözlər: Abbas Səhhət, məktəb, dərslik, müntəxəbat, bədii mətn, şeir.

Abstract

At the beginning of the 20th century, when reading books and textbooks were created, textbook authors faced difficulties in choosing teaching materials. Including any artistic example in the textbook was against the principles of textbook compilation from a pedagogical point of view, moreover, the fact that classical literature had not yet been translated into the mother tongue was also an obstacle to providing certain works as teaching material. Textbook authors themselves wrote works for children, and asked their poet friends and writers to write small children's works. In such a period, like Abdulla Shaig, Rashid bey Efendiyev, Mahmud bey Mahmudbeyov, Farhad Aghazade, Abbas Sahhat wrote many works for children and these works met the need of textbooks. In 1906-1910, "Turkish Alphabet", "First Reading", "New School", "Second Year" and other textbooks, the poet's works are given as educational material.

The presentation of children's works of Abbas Sahhat, diverse in terms of content and ideas, in the 20th century literature and reading textbooks, textbooks, textbooks, and new generation textbooks is a manifestation of the organic unity of this artist's teaching activity and artistic creativity.

Key words: Abbas Sahhat, school, textbook, chrestomatia, literary text, poem.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının təlatümlü, narahat, çırpıntılarla dolu səhifələrində Abbas Səhhətin xüsusi yeri var. Yaradıcılığının əsas məhvəri Vətən, hürriyyət, millət, millilik olan Abbas Səhhətin həkimlik ixtisasından uzaqlaşib ədəbiyyata üz tutması da dövrün ziddiyyətlərindən, yeni ədəbiyyatın qarşısında duran vəzifələrdən irəli gəlirdi. İctimai-siyasi hadisələrlə zəngin dövrün süzgəcindən keçib adını Sabir, Möcüz, Hadi, Cavid kimi klassiklər cərgəsinə yazan A.Səhhət Sabir kimi coşqulu, Cavid kimi təmkinli olmasa da, öz üslubu, öz xətti, öz imzası ilə adını ədəbiyyat tarixinə yaza bilmişdir.

Abbas Səhhətin yaradıcılığı ədəbiyyat tarixi ilə yanaşı, pedaqoji fikrin, dərslik tarixinin də mürəkkəb dövrünə təsadüf edir. “Şair bu illərdə bir tərəfdən mədəni-maarif işlərində çalışır, müəllimlik edir, yeni tədris ocaqlarının yaranması, siniflərin sayca artırılması, tədris haqlarının azaldılması yolunda çalışır, kitabxana və qiraətxanaların açılması üçün tədbirlər görür, kasıb şagirdlərə maddi kömək göstərmək məqsədilə teatr tamaşalarına rejissorluq edirdi; digər tərəfdən isə bədii yaradıcılıqla məşğul olur, tərcüməçiliyini genişləndirmək üçün rus dilini mükəmməl öyrənir, Şamaxı şairlərinin ədəbi məclisini yaradır. Müəllimliklə fasiləsiz məşğul olmaq Səhhətə sonralar təlim-tərbiyə və maarif işlərinin daha mürəkkəb və məsul sahələrinə keçmək, dərsliklər yaratmaq, pedaqoji mövzuda məqalələr yazmaq üçün imkan yaradır” [24, s.8]. Çoxşaxəli fəaliyyəti və əsərlərinin dilinin sadəliyi, üslubu, ideyası ədibin əsərlərinin dərsliklərə gətirilməsinə yol açır.

Şamaxıda “Rüşdiyyə” məktəbində müəllim işləyərkən Abbas Səhhət dərslik ehtiyacı ilə birbaşa üz-üzə qalır və M.Mahmudbəyovla birlikdə “Yeni məktəb” (“Üçüncü il”) dərsliyini yazır. Milli məktəblərin açılmasını, ana dilində dərsliklərin olmasını arzulayan şair-müəllim şeirlərindən birində istəyini dilə gətirirdi:

Burda dərs verdim beş-on ildir,
Deyirəm hər zaman ki, “qeyrət edin,
Türk dili bir gözəl, şirin dildir,
Onu öyrənməyə həmiyyət edin”.
... Öz dilin bilmək istəyən yoxdur,
Vətənin, millətin sevən yoxdur.

A.Səhhətin uşaq əsərləri elə bir dövrdə yaranırdı ki, həm dərsliklərin buna ehtiyacı var idi, həm də uşaqlar üçün yazılan əsərlər az idi. O səbəbdən bu şeirlər “Dəbistan”, “Məktəb” jurnallarında nəşr edilən kimi dərslik müəlliflərinin diqqətini çəkirdi; “İki dana”, “Yaz”, “Yay səhəri”, “Quşlar”, “Ot biçini”, “Qaranquş balaları”, “Bağça”, “Cücələr”, “İlk bahar” və digər uşaq şeirləri əxlaqi-didaktik məzmunu, ideyası etibarilə uşaqların bədii zövqünü oxşayan əsərlər idi.

Dövrün elə bir dərsliyi yox idi ki, orada Səhhətin şeirləri olmasın. 1908-ci ildə M.Mahmudbəyovla birlikdə yazdığı “İlk qiraət” dərsliyində “Abbas Səhhət Şirvani” imzası ilə “Qarı və qulluqçuları”, “Yaz”, “Ot biçini”, “Tənbel güllərin bəhsi” şeirləri verilir [22, s.25, 30, 31-32, 37-38, 45-47]. 1909-cu ildə “İkinci il” dərsliyində “İt və kölgəsi”, “Quşlar”, “Yaz”, “Yay”, “Payız çağırır”, “Qış” şeirləri [23, s.27-28, 67, 83-84, 87-88, 91-93], “Yeni məktəb” dərsliyində “Məktəb uşağı”, “Küçə uşağı”, “Ayı və arılar”, “Tülkü və qurd”, “Tülkü və meymun”, “Ayı və şir”, “Gün və külək”, “Sərçə və qırğı” və “Vətən” şeirləri tədris materialı kimi yer alır [26, s.6-7, 9-10, 35, 42, 43, 57, 65, 143].

1912-ci ildə A.Şaiq IV və V siniflər üçün yazmış olduğu 283 səhifə həcmində “Gülzar” dərsliyinin “Təbiətə dair” bölməsində şairin “Yay səhəri” şeirini və həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verir. 1914-cü ildə A.Səhhətin M.Mahmudbəyovla birlikdə ali və edadi məktəblərin aşağı siniflər üçün hazırladıqları “Türk ədəbiyyatına ilk qədəm” dərsliyi nəşr olunur və “Azərbaycan” şeiri dərslikdə yer alır. 1919-cu ilin “Uşaq gözlüyü”, “Milli qiraət” dərslikləri də Səhhət yaradıcılığından yan keçə bilmir. 1920-ci ilə qədər şairin 18 adda mövzu və ideyasına görə rəngarəng uşaq əsərləri oxu dərsliklərini bəzəyir.

1926-1927-ci illərdən ədəbiyyat dərsləri müstəqil fənn kimi ləğv edilir. VII sinif dərsliyinə daxil edilən dörd sənətkardan (M.F.Axundzadə, A.Şaiq, H.Cavid, A.Səhhət) biri də Abbas Səhhət idi. Zəhmət məktəbləri üçün “Dördüncü il” tədris və pedaqoji kitabda “Yağışdan sonra” və “Yay səhəri” şeirləri 1937-ci ilə qədər tədris materialı olaraq qalır.

1930-cu illər dərsliklərində M.Füzuli, M.P.Vaqif, S.Ə.Şirvani, M.V.Vidadi, M.Ə.Sabir, M.Hadi ilə yanaşı, Abbas Səhhət də “dinçi, mövhumatçı” ədəbiyyatın nümayəndəsi hesab olunurdu. M.Mahmudbəyovun “Üçüncü il” dərsliyində ədibin özünün, A.Şaiqın, Ə.Cavadın əsərləri ilə yanaşı, Abbas Səhhətin də uşaqlar üçün yazdığı şeirləri verilir. Mahmudbəyovun Səhhətlə səmimi münasibəti var idi. A.Şaiq M.Ə.Sabirə həsr etdiyi “İki dost” hekayəsində yazırdı: “Sabirin, Səhhətin ikinci səmimi dostu Bakıda müəllimlik edən M.Mahmudbəyov idi. Mahmud bəy az danışan, çox çalışan, təmiz və vicdanlı bir insan idi. Yaşca bizdən böyük olduğuna görə müəllimlər ona “Mahmud əmi” deyirdi. O çox fəal maarif xadimi idi. Pedaqogikanın son nailiyyətlərindən xəbərdar olan bu qayğıkeş müəllim yeni dərsliklərin yaranmasında da çox böyük xidmətlər göstərmişdir.

Yay tətili münasibətilə şamaxılı müəllimlər Şamaxıya toplandıqları zaman Sabir və Səhhətə sanki bayram gəlirdi. Müəllimlər, eləcə də əmi hər ikisinin zövqünə və ruhuna müvafiq rus yazıçıları və şairləri ilə onları tanış etməyə çalışırdı. Sabir və Səhhəti uşaq ədəbiyyatı ilə maraqlandıran da Mahmud əmi olmuşdur. Mahmud əmi hər iki şairin uşaqlar üçün yazdıqları əsərləri və tərcümələri öz dərsliklərində çap edirdi”.

1930-cu ildə VII sinif üçün “Ədəbiyyat dərsləri” kitabı nəşr olunur. Kitab Dövlət Elmi Şurasının Fənn-Pedaqoji bölməsi tərəfindən işçi fakültələri, texnikumlar və iki dərəcəli məktəblərin ikinci qrupları üçün tədris kitabı olaraq qəbul və təsdiq edilmişdi. Dərsliyin “Mübarizə məfkurəsi və inqilab” bölməsində A.Səhhətdən bir nümunə – Nadsondan tərcümə etdiyi “İləri” şeiri verilmişdi [30, s.190]. III sinif üçün Ədəbiyyat xrestomatiyası və natamam orta məktəbin VII sinfi üçün “Ədəbi oxu” kitabında şairin “Köç” [11, s.106-107] və “Əhmədin qeyrəti” [25, s.53-55] əsərləri ilk dəfə tədrisə gətirilir.

1940-cı illərdə ibtidai siniflərin “Oxu” dərsliyi, pedaqoji məktəblər üçün “Uşaq ədəbiyyatı” müntəxəbatı, yeddiillik və orta məktəbin V sinif Ədəbiyyat dərsliyində Abbas Səhhətin “İmtahan”, “Ölü şəhər” əsərləri dərslik müəllifləri tərəfindən oxu materialı kimi tövsiyə edilir [bax: 19, s.61-63; 28, s.67-71; 4].

Dövrünün dünyaya vida deyən ən gənc şairi A.Səhhətin yaradıcılığının ilk sətirlərindən “vətən” məfhumu əsas mövzuya çevrilmişdi. “Vətən şairin nəzərində müqəddəs bir qibləgahdır; onu sevmək hamının işi deyildir, bunun üçün müqəddəs amallara tapınmalısan, ülvi məqsədlər uğrunda çalışmalısan, niyyətin ali, pak və təmiz olmalıdır. Vətən məhəbbətinin ecəzkar mənasını anlayanlar onu sevə və təqdir edə bilər” [15, s.203]. 1909-cu ildə yazdığı “Vətən” şeiri A.Səhhətin vətənə məhəbbətinin, vətəni təqdiminin ən ülvi tərənnümüdür. “Mən vətəni canım kimi sevirəm, Ruhum, ətim, qanım kimi sevirəm” deyən şairin xəyalında, düşüncəsində Vətən ruhu coşduran, ona zövq verən, duz-çörək verən bir nemət, bir məskəndir. Sanki şair Vətəni tərənnüm etmir, havasını, suyunu, qidasını Vətəndən aldığını təqdim edir. 1970-ci illər ədəbiyyat dərsliklərinə Abbas Səhhətin “Vətən” şeiri tədris materialı kimi daxil edilir. A.Babayev və B.Nəbiyevin V sinif ədəbiyyat dərsliyi bu illərdə təkrar nəşr kimi istifadə olunduğundan şairin bu şeiri də on il sevilə-sevilə əzbərlənmişdir [5, s.35-36; 6, 7, s.35; 8, 9, 10, s.35-36]. IV sinifdə “Yay səhəri” [22, s.119], VI sinfin dərslik-müntəxəbatında “Vətən” şeiri [12, 13, s.59-60; 14, s.59-60] təkrar oxu materialı kimi verilir.

Sovet dövrü (1980-ci illər) ibtidai siniflər üçün “Ana dili” (oxu) və “Azərbaycan dili dərsliklərində” şagirdlər Səhhətin o dövrə qədərki dərsliklərdə rast gəlinməyən yeni əsərləri – “Gələcəkdir babam mənim yanıma”, “A bəxtəvərlər, ananız gəldimi?” şeirləri ilə tanış olurlar.

Müstəqillik illərində şairin uşaq şeirləri yenə də ibtidai sinif dərslikləri və dərs vəsaitlərində əksini tapır. İbtidai siniflər üçün “Ana sözü” dərs vəsaitlərində “Payız”, “Yayda gələn qonaqlar”

(I sinif), “Vətən”, “Ata və oğul” (III sinif), “Yay səhəri”, “Əkinçi” şeirləri verilir. 2 bəndlik “Payız” şeirində kiçik məktəbyaşlı uşaqlar payız fəslinin əlamətləri, payızın gəlişi ilə təbiətdə baş verən hadisələrlə tanış olmaq imkanı əldə edirlər; soyuq küləklərin əsməsi, yaşıl otların rəngini dəyişib saralması, göyün üzünü qara buludlar alması, quşların dəstə-dəstə köçüb getməsi o qədər sadə, poetik bir dillə verilir ki, şagird asanlıqla payız tablosunu göz önündə canlandırır və yaxud rəsmini çəkə bilər. “Yayda gələn qonaqlar” şeiri ahəngdarlığı ilə yadda qalır; quşların, güllərin, çəmənin dili ilə yazın gəlişi insanda xoş təəssürat oyadır, səbirsizliklə bu gəlişi gözləyir. Uşaqlar fəsillərin hər birinin insan üçün mənfəətini öyrənirlər:

Yaz olanda açar güllər,
Baş qaldırır qərənfillər.
Xəbər göndərər bülüllər:
– Mən sizə qonaq gələcəm,
– Olsun ki, sabah gələcəm.

Yaz olanda çəmən, çiçək
Çox şən olur, çox da qəşəng.
Deyir gözəl bir kəpənək:
– Mən sizə qonaq gələcəm,
– Olsun ki, sabah gələcəm [1, s.75].

“Ata və oğul” şeirində balaca uşağın məktəbə getmək arzusu səmimi hisslərlə təsvir olunur; uşaq atasından onu məktəbə qoymağı, çanta, bir-iki dəftər almağı xahiş edir. Pəncərədən baxıb “elliklə” dərslər oxuyanları görməsi, müəllimin onu özü ilə sinfə aparması uşaqda məktəbə rəğbət, həvəs oyadır.

... Durdum ora pəncərədən baxmağa,
Dəslərinə azca qulaq asmağa.
Dəsləri yetdikdə, dədə, axırə,
Oxudular elliyi birdən-birə.
Hamısının yaxşı tuturdu səsi,
Hər kim ola görsə düşər həvəsi.
Çöldə məni gördü müəllimləri,
Tutdu apardı özü lap içəri [2, s.29].

A.Səhhətin yaradıcılığında təbiət mövzusu xüsusi yer tutur. “Yay səhəri”, “Yay gecəsi”, “Payız”, “Bahar axşamı”, “Yaz günləri”, “Yadımdadırmı?”, “Qış sabahı”, “Quşlar”, “Güllərin bəhsi” şeirlərində təbiəti müxtəlif lövhələrdə təsvir edən şair balaca oxucusunu bu gözəlliklərdən zövq almağa çağırır. 2000-2010-cu illərdə IV sinif “Ana sözü” dərsləri vəsaiti, anadilli məktəblər və rus məktəbləri üçün “Azərbaycan dili”, VI sinif “Ədəbiyyat” dərslərində Səhhətin uşaq əsərləri əvvəlki illərə nisbətən az sayda olsa da, verilir.

Pilot məktəblərinin V-VI sinifləri üçün ədəbiyyat dərslərində uzun illər oxu kitablarında yer almış “Yay səhəri” və “Vətən” şeirləri verilir. “Yay səhəri” şeirində şagirdlərin təbiətə münasibəti, insanın təbiətlə münasibəti, şairin əməkçi insanlara münasibəti əksini tapmış, təbiətlə insan və onun əməyi əlaqədə verilmişdir. İsti yay səhəri insanların əməksevərliyi, təbiətin görünüşü, səhərin gözəlliyi ilk sətirlərdən şagirdlərin diqqətini cəlb edir:

...Bir qədər dağdan uzaq, od qalamış dağda çoban,
Oyadır öz sürüsün, otlaya yaylaqda çoban.
Gün çıxır, göydə bulud qırmızı rəngə boyanır,
Kəndlilər çox yorulub, uyqudan indi oyanır.
Pəyədən mal-qaranı bəzi çıxardır qırağa,
Bəzi səhrayə gedir işləməyə, bəzi bağa [16, s.145].

“Vətən” şeirinin tədrisi A.Şaiqin şair haqqında xatirəsi ilə başlayır. Şagirdlər vətən sevdalısı şairin həm də gözəl əxlaqı, tərbiyəsi, nəzakəti ilə özünü bütün yoldaşlarına, müəllimlərinə sevdirdiyini öyrənirlər. Şagirdlərə ünvanlanan “İnsan vətənsiz xoşbəxt ola bilərmi?”, “Vətən insan üçün nə deməkdir?” sualları şagirdləri yaradıcı düşünməyə, şeirin məzmununu mənimsəməyə kömək edir.

Ədəbiyyat tarixində “məsləki və vətəndaşlığı ilə diqqət çəkən” (B.Əhmədov) Abbas Səhhətin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər bir əsrdən artıq dərslər tarixində tədris materialı kimi yer almış olsa da, yeni nəsil (kurikulum) dərslərinə vətən mücahidinin “Vətən” şeiri vəsiqə ala bilməmişdir. Halbuki “100 ildən

çoxdur ki, “Vətən” yalnız ədəbi-bədii nümunə, sevgi-məhəbbət simfoniyası olmaqdan daha yüksəkdə dayanan, tarixi-coğrafi hüdudlarımıza maraq və rəğbət oyadan, milli şüurun inkişafına təkan verən, vətənsəvərlər hərəkətinin həyatda və sənətdə andına, himninə çevrilən dərs vəsaiti, müdrik kəlamlar toplusudur” [20, s.5].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ana sözü (2002). Ümumtəhsil məktəblərinin I sinfi üçün dərs vəsaiti. Tərtib edənlər: Həsənli B., Quliyev Ə. – Bakı: Çapaşoğlu. – 160 s.
2. Ana sözü (2002). Ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün dərs vəsaiti. Tərtib edənlər: Həsənli B., Quliyev Ə. – Bakı: Çapaşoğlu. – 160 s.
3. Ana sözü (2002). Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün dərs vəsaiti. Tərtib edənlər: Həsənli B., Quliyev Ə. – Bakı: Çapaşoğlu. – 160 s.
4. Araslı, Həmid (1948). Ədəbiyyat. Yeddiillik və orta məktəbin V sinfi üçün. – Bakı: Azərnəşr. – 204 s.
5. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1972). Ədəbiyyat (oxu kitabı). V sinif. – Bakı: Maarif. – 303 s.
6. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1974). Ədəbiyyat (oxu kitabı). V sinif. – Bakı: Maarif. – 306 s.
7. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1975). Ədəbiyyat (oxu kitabı). V sinif. – Bakı: Maarif. – 306 s.
8. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1976). V sinif. Ədəbiyyat (oxu kitabı). – Bakı: Maarif. – 306 s.
9. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1977). V sinif. Ədəbiyyat (oxu kitabı). – Bakı: Maarif. – 307 s.
10. Babayev Adil, Nəbiyev Bəkir (1979). IV sinif. Ədəbiyyat (oxu kitabı). – Bakı: Maarif. – 307 s.
11. Ədəbiyyat xrestomatiyası (1937). İbtidai məktəbin III sinfi üçün. – Bakı: Azərnəşr. – 142 s.
12. Ədəbiyyat (1970). VI sinif üçün dərslik-müntəxəbat. Tərtib edən: İ.Babayev. – Bakı: Maarif. – 261 s.
13. Ədəbiyyat (1971). VI sinif üçün dərslik-müntəxəbat. Tərtib edən: İ.Babayev. – Bakı: Maarif. – 261 s.
14. Ədəbiyyat (1972). VI sinif üçün dərslik-müntəxəbat. Tərtib edən: İ.Babayev. – Bakı: Maarif. – 261 s.
15. Əhmədov, Bədirxan (2011). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. XX əsr. I c. İcmallar, təhlillər, portretlər. – Bakı: Elm və təhsil. – 480 s.
16. Həsənli Bilal, Quliyev Əsgər, Hüseynoğlu Soltan (2003). Ədəbiyyat. Pilot məktəblərinin V sinfi üçün dərslik. – Bakı: Çapaşoğlu. – 152 s.
17. Həsənli Bilal, Quliyev Əsgər, Hüseynoğlu Soltan (2003). Ədəbiyyat. Pilot məktəblərinin VI sinfi üçün dərslik. – Bakı: Çapaşoğlu. – 152 s.
18. Mir Cəlal, Hüseynov Firudin (2019). XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: Elm və təhsil. – 560 s.
19. Oxu kitabı (1940). İbtidai məktəbin IV sinfi üçün. – Bakı: Azərnəşr. – 116 s.
20. Rüstəmli, Asif. (2017). Vətənə, millətə sədaqət nümunəsi. Abbas Səhhət. Biblioqrafiya. – Bakı: – 224 s.
21. Rzaquluzadə Mikayıl, Mikayilov Şəmistan (1979). IV sinif. Ədəbiyyat (oxu kitabı). – Bakı: Maarif. – 264 s.
22. Səhhət Abbas, Mahmudbəyov Mahmud (1908). İlk qiraət. – Bakı: Kaspi. – 78 s.
23. Səhhət Abbas, Şaiq Abdulla, Mahmudbəyzadə Mahmud (1909). İkinci il. Dərslik. – Bakı: – 114 s.
24. Səhhət, Abbas (2005). Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Lider nəşriyyat. – 456 s.
25. Səmədzadə H., Əfəndiyev H. (1939). Ədəbi oxu kitabı. Natamam orta məktəbin VII sinfi üçün. – Bakı: Azərnəşr. – 199 s.
26. Şaiq Abdulla, Mahmudbəyov Mahmud, Mehdizadə (1909). Yeni məktəb. – Bakı: – 303 s.
27. Şaiq Abdulla, Zeynallı Hənifə və b.(1927). Ədəbiyyat dərsləri. II kitab. – Bakı: Azərnəşr. – 198 s.
28. Uşaq ədəbiyyatı (1948). Pedaqoji məktəblər üçün müntəxəbat. – Bakı: Azərnəşr. – 260 s.
29. Zeynallı Hənifə, Şaiq Abdulla, Hikmət İsmayıl, Musaxanlı A. (1930). Ədəbiyyat dərsləri. VII il. – Bakı: Azərnəşr. – 278 s.